

H. J. VAN DER MUNNIK

De fabriek voor allen, allen voor de fabriek

75 jaren
Sociale arbeid

VAN een grootbedrijf, dat gist en spiritus maakt, kan men verwachten, dat het niet alleen materiële, maar ook ideële belangen erkent als voorwaarde tot welvaart van allen, die er bij betrokken zijn. Dat juist de Kon. Gist- en Spiritusfabriek te Delft op dit terrein de eerste is geweest, met name in de sociale zorgen voor haar personeel, is toe te schrijven aan de man, wiens levenswerk getypeerd is door de spreuk boven dit artikel. Deze industrieel van groot formaat, de heer J. C. van Marken, heeft, beginnende in 1880, dus juist 75 jaren geleden, door de oprichting van een afdeling *Belangen van het Personeel* een complex van verzorging opgebouwd, dat in de geschiedenis der industrie een der boeiendste bladzijden vormt. In het kader van deze tijd moge dat een door de

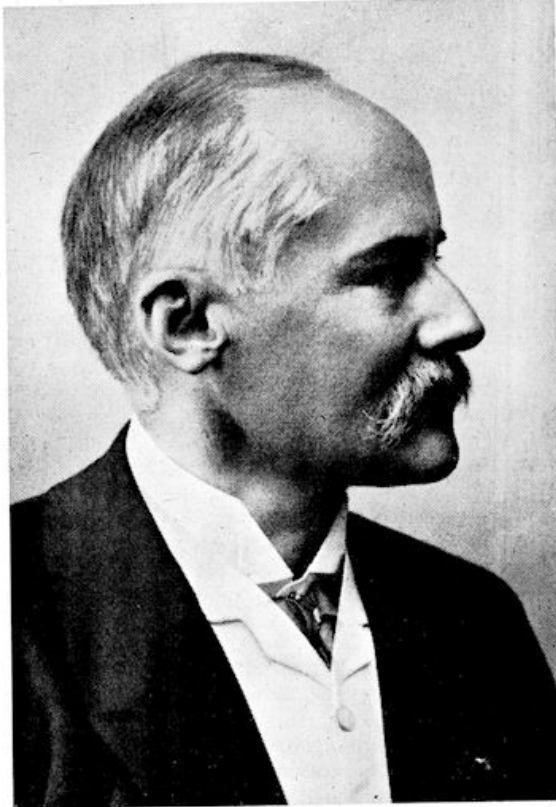
overheidszorg ten dele achterhaald streven schijnen, in wezen was het een levenswerk, dat tot de sociale wetten heeft geïnspireerd, niet door ontevreden arbeiders is afgedwongen, maar door een vooruitziende en hart voor zijn mensen hebbende werkgever is aangepakt, en dat tot op deze dag in het Delftse bedrijf is gehandhaafd.

Van de omvang dezer naar bijna alle kanten van het leven gerichte belangstelling in het arbeidersleven kunt u zich een voorstelling maken als u weet, dat in 1880 het personeel 92 man telde en nu 3000, waarvan 1700 te Delft. Of als u kijkt naar de financiering: toen een kapitaal van twee ton, nu van 23 miljoen gulden, en wat de waarde der fabrieken betreft: in 1880 één fabriek, waarin een bedrag van f 440.000,— belegd was; thans een complex dat de assurantie waarde van 100 miljoen gulden overtreft. Nog duidelijker tekent zich de personeelszorg af, als we wijzen op het eerste schaftlokaal en het thans in 26 personeelsverenigingen samengevatte gemeenschapsleven, geconcentreerd in „De Tent”, met

KONINKLIJKE NEDERLANDSE GIST- EN SPIRITUSFABRIEK.

Overzichtsfoto van het fabriekscomplex in Delft. De bomengroep links op deze foto is het Agnetapark, een door de Heer van Marken gesticht en naar zijn echtgenote genoemd park met fabriekswoningen en enkele ontspanningsgebouwen.

J.C. van Marken, een van de oprichters van de Ned. Gist- en Spritusfabriek, de man, die de stoot gaf aan de sociale verzorging van de in het bedrijf werkzame mensen en hiermede zijn tijd ver vooruit was.

bibliotheek; daarna kwamen er: personeel-woningen, een eigen wekelijkse Fabrieks-bode, een park, een winkelbedrijf, een gemeenschapsgebouw, een stichting „Gezinszorg”, fondsen voor Invaliditeits- en Ouderdomspensioenen, een sociëteit voor gepensioneerden, een fabrieksmuseum, enz.

Maar bij dit alles werd niet vergeten, dat, zoals Van Marken dat noemde, „de veraangenaming en zedelijke verheffing van het menselijk bestaan”, niet denkbaar is zonder een trouwe en met vakkennis gerugsteunde plichtsvervulling. Vandaar het leerlingenstelsel, vak-cursussen, een bedrijfsschool en dergelijke.

Elke nieuwe arbeider is eerst een week in het miniatuur-bedrijf, zodat hij *alle* aspecten van de productie in vogelvlucht leert kennen. Alle prestaties worden geregistreerd in beoordelings-staten, samen een lange rij folianten in het archief vormende. Zowel de vakkennis als de bijzondere prestaties worden met premies beloond — loon dus niet alleen voor werk, maar ook voor de *werk-kwaliteit*. En terecht zag Van Marken in, dat men beginnen moet bij het begin: uitgebreide bemoeiing met school-opvoeding. Zowel de bewaarschool als het ambachtsonderwijs; zowel de kinderbibliotheek als de kindertuin; zowel de naaischool als de huishoudschool; zowel de herhalingscursus als een leeszaal met tijdschriften-leeskring behoren hiertoe.

DE „ROOIE” PHILANTROOP

In het klimaat van *zijn* tijd moest deze voortrekker terdege rekenen op tegenstand. Die kwam zowel van zijn collega's-fabrikanten, die hem een „rooie” scholden, als van de vakbonden, die hem eigenlijk niet vertrouwden. Maar het is opmerkelijk, dat bijv. het Kinderwetje-Van Houten verscheen (1874), toen Van Marken reeds zijn eerste (veelzijdige) plannen voor de school (zelfs voor kinderen beneden zes jaar) en voor de scholing van jeugdige arbeiders op stapel gezet had. En wat die vakbonden betreft, zij hebben in menig geval moeten vechten voor wat in Delft reeds voorbereid of in werking was.

Het is boeiend, tegen de achtergrond van de thans vigerende sociale wetten te zien, hoe Van Marken's gedachtengang bij het uitwerken beheerst werd door zijn ver vooruitziende blik. Hij had: geloof in de opvoedbaarheid van elke mens. Men denke daarbij maar even aan de paedagogische inslag van het industriële onderwijs en aan de psychotechnische vorderingen van deze tijd. Hij schreef: „De Directie is geen aanhangster van het systeem der gratificaties, zij kent liever rechten toe, dan dat zij begunstigen geeft.” Was dit niet een vooruitlopen op wat later schering en inslag zou worden bij de arbeids-verhoudingen? Hij stelde: „In de huidige (1900) verhouding tussen kapitaal en arbeid lijkt het mij een plicht voor de man, die een aantal mensen rond zich verzameld heeft voor hetzelfde industriële doel, zijn ondergeschikten met zijn hart, zijn verstand en zijn geld te helpen om hen te doen bereiken de hoogste levens-phase: de verheffing van het leven, de verhoging van het zedelijk en geestelijk levensniveau en de ontspanning.” We zouden zeggen: zo iemand,

toneel- en danszaal, kegelbaan, biljartzaal, voetbalveld, groentetuintjes, gymnastiekzaal, cursuslokalen, muziekcorps, brandweer en ga zo maar door.

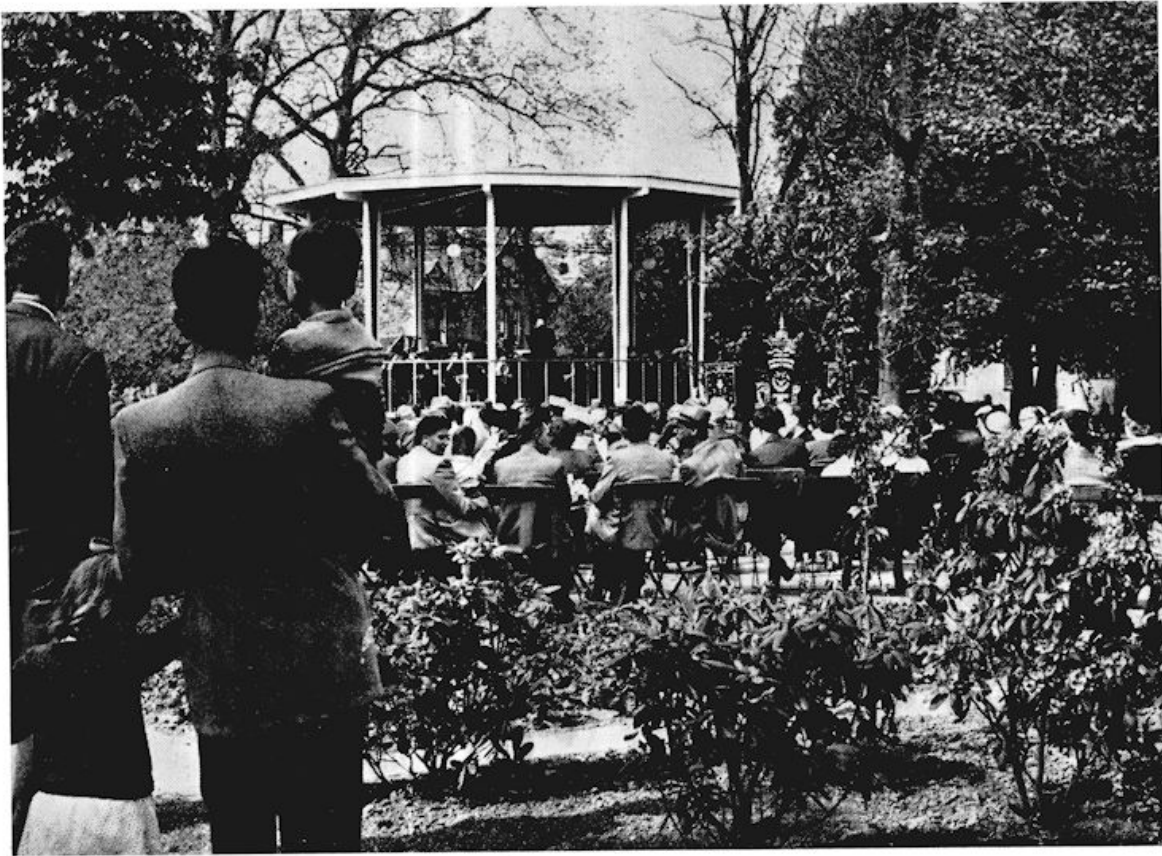
Er is meer: De financiële zorg: in 1880 een premie-spaarkas met f 5200,— en een spaarbank met f 2700,— inhoud; in 1955 een fondsenbeheer over 24 miljoen.

Aan 500 gepensioneerden (uit de fabrieken van Delft, Schiedam en Brugge) en 250 weduwen wordt thans een totaalbedrag van f 930.000,— per jaar uitgekeerd.

LOON NAAR WERK LOON NAAR WERKEN

In het schema, dat de heer Van Marken zich had voorgesteld, was echter ook volle aandacht gegeven aan een andere hoofdlijn. Deze is verzinnebeeld in de afgedrukte tekening, die te zien was op de tentoonstelling, in Maart gehouden ter illustratie van de nu 75-jaren oude afdeling *Belangen van het Personeel*. Het ging hem n.l. niet alleen om het kwantum geleverde werk, maar ook om de kwaliteit. Vandaar een sterk naar *vakkennis* gericht complex van cursussen e.d. En opmerkelijk: hij beperkte zich niet tot het ontwerpen daarvan, doch deed zelf mee. In 1870 al hield hij lezingen voor zijn personeel in een klein lokaaltje. Hij loofde ook toen al een premie uit voor trouw schoolbezoek van de personeels-kinderen, f 10,—, f 5,— en f 3,50 naar omvang van het verzuim. Een jaar later werd het vrijwillig sparen ingevoerd, begin tevens van het winst-aandeel in de bedrijfs-opbrengst.

Al verder in 1877 een brandverzekering, een lees-

De inwijding van de nieuwe muziektent in het Agnetapark in de zomer van 1954, een onderdeel van de vele ontspannings- en culturele mogelijkheden, die de sociale afdeling aan haar leden biedt.

dan heeft Van Marken in *zijn* tijd gezien en geprojecteerd, wat nu geogost wordt.

Maar deze en andere uitingen van wat Van Marken zelf „heilige plicht” noemde, spreken een nog duidelijker taal als we letten op de loonschalen en werktijden, die toen en die nu het arbeidsproces begeleid(d)en. Wat dunkt u van een werkweek van 64 uren met f 17,05 loon tegenover de normen van nu, en de laatste in een omtuining van wettelijk gewaarborgde faciliteiten, die *toen* ondenkbaar waren — maar waaraan Van Marken wel dacht. En laten we er bij zeggen: niet hij alleen. De naam van Verkade — Zaandam, vertegenwoordigt eenzelfde streven als dat in Delft gestalte kreeg. En we mogen hier evenmin vergeten de man die op Christelijk terrein de eerste stappen deed op de weg naar sociale zorg voor zijn personeel: Willem Hovy te Amsterdam. In een zaal van zijn bierbrouwerij „De Gekroonde Valk” werd in November 1874 een lezing gehouden over „de sociale kwestie” door de aan die fabriek verbonden werkmán, K. Kater, gevolg waarvan een consumptievereniging voor het personeel werd opgericht. Hier was de bakermat van het later zo invloedrijke Chr. Werkliedenverbond Patrimonium.

We keren nog even terug naar Delft, om te zien, hoe ver het 75 jaren geleden begonnen werk van Van Marken zich heeft uitgebreid.

Men denke zich een grootbedrijf, dat nu in een

vacantieoord te Wijk aan Zee en te Heerlen en een kampeerterrin te Ommen, met kampeerhutten voor 40 personen, vakantiehuizen voor twee tot tien personen, een kampwinkel en twee openlucht-theaters haar personeel vakantievreugd bereidt.

Alle personeelsbelangen werden meer dan 40 jaren bevorderd door één leider, Ir Knuttel, die de eerste sociale ingenieur in Nederland geweest is en in 1883 volgde de eerste sociale werkster in ons land — Mej. Kruseman. — In het fabrieksmuseum wordt nog bewaard het vaandel van de eerste fabrieksbewaarschool, waarop de woorden „De Hoop der Toekomst”. Er zat symboliek in deze benaming, want zij wees tegelijk naar de vervulling, nu een complex van verzorging en voorziening, dat gegroeid is uit wat Van Marken zelf de sociale ingenieur in diens instructie voorschreef: „Zijn gemoed zij vervuld van warme liefde voor de werkmán, van oprechte belangstelling in zijn noden en behoeften, maar ook wete hij zich te plaatsen op het rechtmatig standpunt van de patroon.”

Dezelfde idealen zullen in onze tijd anders geredigeerd zijn, en de weg er heen door meer dan liefde bepaald worden. Maar het is geen kleine verdienste, dat 75 jaren geleden in het Delftse grootbedrijf gefundeerd en voorgeleefd is, hoe arbeidsvreugde en arbeidsvrede alleen dan gedijen, als in het bedrijf, groot of klein, recht en plicht in het **menselijk hart** hun evenwicht vinden.